

УДК 007 : 070 : 340.116

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ЗА ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

ПРИСТУПЕНКО Тетяна,

канд. іст. наук, проф.,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Мельникова, 36/1, Київ, Україна, e-mail: 4831355@ukr.net.

У статті проведено ретроспективний огляд мовної політики в Україні починаючи з 1991 року і закінчуючи сьогоднішнім днем. Проаналізовано ряд законопроектів, що безпосередньо чи опосередковано стосуються питань національної, державної мови, її функціонування у суспільстві, а особливо у засобах масової комунікації України, як головного носія інформації. Зроблено спробу визначити основні напрями державної мовної політики в сучасній Україні як визначального чинника й головної ознаки ідентичності української нації, а також проведено аналіз проблем і суперечностей реалізації мовної політики держави; обґрунтування пропозицій щодо посилення мотивації використання державної мови та підняття її престижу.

Ключові слова: мовна політика, пріоритетні напрями, етнічні українці, національно-культурні потреби.

THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE: RETROSPECTIVE REVIEW FOR THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE

The article presents a retrospective review of language policy in Ukraine from 1991 to the present days. A number of draft laws are analyzed that directly or indirectly regulate issues of national, state language, its functioning in society, and especially in mass media of Ukraine, as the main source of information. An attempt was made to define main directions of the state language policy in contemporary Ukraine as a determining factor and the main feature of the identity of the Ukrainian nation, as well as analysis of the problems and contradictions in the implementation of the language policy of the state; the substantiation of proposals to strengthen the motivation of using the state language and raising its prestige.

Key words: language policy, priority directions, ethnic Ukrainians, national and cultural needs.

Вступ. За 26 років незалежності влада України поки що не навчилася ефективно захищати мовний простір країни. Як наслідок, маємо слабку та нестійку в мовному вимірі державу. За ці роки державна мова неодноразово ставала об'єктом витіснення і зазнавала руйнівних впливів через ЗМІ, книговидавництва, шоу-бізнес та ін. Відтак, українська мова в Україні була практично предметом не державної опіки, а політичних спекуляцій та політичних торгів, про що свідчать усі без винятку парламентські та президентські кампанії. З цього приводу варто акцентувати увагу на тому, що проста констатація фактів підважує всі спроби експлуатувати мовне питання в інтересах антиукраїнських внутрішніх і зовнішніх сил. Оперування самими лише статистичними даними (про кількість шкіл, вищих навчальних закладів, театрів, бібліотек, періодичних видань, ЗМІ російською та іншими мовами в Україні), які не раз публікувалися й озвучувалися, призводить до спростування всіх цих інсинуацій.

До проблем мовної політики в Україні зверталось багато науковців: адже так зване мовне питання є важливою складовою ширшої проблеми – проблеми української ідентичності. В цій площині надзвичайно корисним було ознайомлення з працями сучасних вітчизняних учених, наукові інтереси яких пов'язані з розробкою проблеми © Приступенко Т., 2018

матики державного регулювання мовної політики в тих чи інших вимірах. Серед них: Г. Євсєєва, Т. Ковальова, І. Лопушинський, П. Надолішний, М. Пірен, С. Рима-ренко та ін. Питання поліетнічності, мовної регіоналізації та двомовності досліджу-вали у своїх роботах С. Марасюк, В. Семенов, Г. Ковальчук та ін.

Метою статті є з'ясування позицій України щодо державної мовної політики за роки незалежності.

Завдання дослідження: 1) визначити головні напрями державної мовної політи-ки в сучасній Україні; 2) проаналізувати основні проблеми й суперечності реалізації мовної політики держави; 3) обґрунтувати пропозиції та рекомендації щодо поси-лення мотивації використання та підняття престижу державної мови в суспільстві.

Методи дослідження: історико-генетичний метод у роботі було використано для встановлення змін у мовній політиці; виявлення особливостей розвитку мовних си-туацій та чинників, що їх зумовлюють; емпіричний метод – для вивчення докумен-тальних джерел, що стосуються мовної політики України; метод контент-моніто-рингу було застосовано для автоматизованого пошуку інформації в Інтернеті.

Результати й обговорення. Україна має одне з найкращих в Європі законодавств у сфері захисту національних меншин. Ми за роки незалежності ратифікували базо-ві міжнародні документи у цій сфері, а також – Хартію регіональних мов та мов мен-шин. Проте не завжди могли належним чином забезпечувати мовні права титульної нації в державі. Адже, згідно з переписом 2001 року українці становили 76 %, а ро-сіяни – 17 %. Українську вважали рідною мовою 67.5 % населення України, що на 2.8 % було більше, ніж за даними перепису 1989 року. Російську мову як рідну ви-знавали 29.6 % населення (порівняно з минулим переписом населення цей показник знизився на 3.2 %), 85.2 % українців рідною вважали мову своєї національності, й лише 14.8 % – російську. Ці дані розвінчували існуюче твердження про переваж-ну російськомовність етнічних українців. Проте, незважаючи на таку ситуацію, в нашій країні впродовж тривалого періоду була практично відсутня державна і дер-жавницька за своєю суттю мовна політика. Заходи, що вживалися у цій сфері, були далекі до адекватних відносно тих реалій, що існували у соціумі.

Так, наприклад, у рішенні, прийнятому ще 2004 року на спільному засіданні колегій Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури і туризму зазначалося про остаточну підготовку проектів постанов Кабінету Міністрів України «Про раду з питань мовної політики» та «Про утворення державного департаменту мовної політики». Але ці проекти не були схвалені та зреалізовані. Залишилися не здійсненими й вимоги парламентських слухань у 2003 році «Про функціонування української мови в Укра-їні». Зокрема, в них пропонувалося Президенту України створити в структурі цен-тральних органів виконавчої влади центральний орган виконавчої влади з питань мовної політики; консультативно-дорадчу раду з питань мовної політики, підзвітну Президентові України, включивши до її складу провідних фахівців – представни-ків галузевих інститутів Національної академії наук України. Кабінету Міністрів України було запропоновано створити у своїй структурі управління з питань мовної політики.

Як наслідок, мовна ситуація в країні не була пріоритетним напрямом в реаль-ній політичній діяльності влади і відповідно до цього не задовольняла на той період інформаційні та духовні потреби українців. Зокрема, такий стан речей підтвердив звіт Рахункової палати України «Про результати аналізу виконання комплексних заходів щодо всебічного розвитку та функціонування української мови, плануван-ня та використання коштів Державного бюджету України на їхнє впровадження», зроблений у 2003 році. Так, у документі вказувалося, що держава в особі централь-них органів виконавчої влади, а саме Кабінету Міністрів України та підпорядкова-них йому відомств і організацій, не виконала положення статей 10 та 12 Конститу-

ції України щодо забезпечення всебічного розвитку й функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України та задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживали за межами держави. Такий аналіз державної структури щодо мовної ситуації в країні був підтверджений й висновками роботи Міжнародного конгресу «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі», який відбувся у 2005 році. Він засвідчив глибоке занепокоєння становищем державної мови в Україні, незацікавленістю влади у її розв’язанні та розумінні домінантної позиції української мови. Саме держава була зобов’язана генерувати, підтримувати й поширювати мовне середовище. Проте вирішення цього питання впродовж тривалого часу новітньої історії України не відбувалося в конструктивному русі, натомість набувало чітких, неприхованих ознак політизації. Все це негативно впливало на процеси консолідації соціуму, розколювало його за мовною ознакою, підживлювало проблему регіональної розрізненості, і в підсумку підривало безпеку держави. Жодне із соціологічних досліджень на той час не показувало, що громадяни нашої держави ставили мовні питання на перше місце. Україна натомість демонструвала чи не найбільшу серед інших країн толерантність в мовних питаннях. І це мало свої негативні наслідки. Так, в українському суспільстві, не без підтримки та участі Росії, були сформовані певні політичні сили не зацікавлені в стабільності ситуації в країні, які штучно актуалізували мовне питання, розігруючи при цьому так звану «мовну карту». Такі дії, як свідчить новітня історія, відбувалися за підтримки та відповідної політики з боку Росії. Саме влада цієї країни протягом усього періоду нашої незалежності послідовно здійснювала моніторинг мовної ситуації в Україні, поза її увагою не залишилося жодне рішення нашої держави щодо мовного питання. Це означало лише одне – збереження і зміцнення позицій російської мови в Україні належало до сфери стратегічних інтересів в РФ. Саме в цьому контексті необхідно оцінювати поданий у 2011 році на розгляд Верховної Ради України законопроект народних депутатів від Партії регіонів Сергія Ківалова та Вадима Колесніченка «Про основи державної мовної політики», ухвалений у липні 2012 року. Основна мотивація документа – захист російськомовного населення, його прав та свобод на основі російської мови як другої державної мови в Україні. Підставою для написання такого законопроекту, як зазначав один із його авторів – С. Ківалов, – була відповідна ситуація щодо мовного аспекту в країні: 30% населення України вважали російську мову своєю рідною, і особливо це стосувалося півдня та південно-західного регіону країни, де російською мовою розмовляло 79% населення, українською лише 7%, а 13% – російською та українською [1]. Документ передбачав, зокрема, можливість офіційної двомовності в регіонах, де чисельність нацменшин перевищувала 10%. 28 лютого 2018 року Конституційний Суд України визнав цей Закон неконституційним через порушення процедури його ухвалення. Зокрема, в рішенні Суду йдеться про те, що порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення проекту закону № 9073 під час його прийняття в цілому на вечірньому пленарному засіданні Верховної Ради 3 липня 2012 року мали системний характер та істотно вплинули на остаточний результат прийняття закону. Викладене у Висновку Конституційного Суду й було підставою для визнання закону неконституційним згідно з частиною першою ст. 152 Конституції України. Також в аналізі матеріалів було наголошено, що закон ухвалили за відсутності підготовленого до другого читання проекту закону, висновку комітету щодо нього. Окрім цього проект закону включили до порядку денного Верховної Ради без зазначення його повної назви, реєстраційного номера, редакції та ініціаторів внесення. У другому читанні не було й обговорення закону, а народних депутатів позбавили права на розгляд поданих ними поправок та пропозицій. При цьому було блокування народними депутатами виступаючих, фізичне перешкоджання голосування та «кнопкодавство» під час ухвалення проекту закону. На підставі цих обставин Конституційний Суд України

і визнав мовний закон неконституційним. Необхідно також відзначити, що ще 24 лютого 2014 року Верховна Рада проголосувала за скасування цього закону. Тоді це стало підставою, зокрема, для заяв про «утиски прав російськомовного населення Криму». Водночас тодішній в. о. Голови Верховної Ради та в. о. Президента України О. Турчинов відмовився підписувати це рішення. Тепер, до прийняття нового закону, мовні питання регулюватимуться згідно з нормами Конституції.

Закон «Про основи державної мовної політики», більш відомий у народі, як закон Колесніченка-Ківалова не сприяв покращенню складної ситуації в мовному просторі нашої країни. Про це, зокрема, засвідчили дані аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2011 році», який провів рух «Простір свободи», чії волонтери за підтримки інтернет-видання «Тексти» працювали над дослідженням. Як зазначали організатори проекту, з важливих сфер суспільного життя українська мова домінувала лише в середній освіті, кінопрокаті та офіційному діловодстві. Натомість у радіо- й телебаченні, сфері послуг, на ринку преси та книг панувала переважно російська. І це, зауважували автори дослідження, були потужні чинники русифікації. Адже телебачення, радіо, ринок преси і книгодрукування практично не давали соціуму вибору: там панувала здебільшого російська мова. Так, на той час російською мовою в Україні видавалося 2/3 сумарного тиражу газет і 9/10 – журналів. Понад 87% книжок були російськомовні (переважна їх частина – імпорт із Росії). Під час моніторингу прайм-тайму восьми найрейтинговіших телеканалів, проведеного волонтерами «Простору свободи», у жовтні 2011 року, лише 22 % часу ефіру отримали програми та фільми українською мовою. Натомість 47 % часу були російськомовні програми, 31 % – двомовні.

Вивчали експерти й ситуацію на радіо. Так, за підсумками моніторингу прайм-тайму шести провідних радіостанцій, пісні українською мовою становили менше 5% від загальної кількості пісень, що лунали в ефірі.

Ще більш загрозлива ситуація щодо мовного питання була у сфері послуг. Дослідники промоніторили заклади харчування та транспорт у 29 найбільших містах України (зокрема всі обласні центри). Найбільшої дискримінації українська мова на той час зазнала в Макіївці, Луганську, Сімферополі, Севастополі, Одесі та Запоріжжі. Із 290 закладів харчування, розташованих у центрі великих міст, лише в 53 % вівіска була написана українською мовою, у 46 % було меню українською, і лише в 34 % працівники відповідали клієнтам українською. Ще у 8 % працівники переходили на українську мову під час розмови. А почути українською відповідь у довідкових бюро можна було лише у двох із восьми найбільших аеропортів, на 48 % залізничних вокзалів і на 59 % автовокзалів [2].

І сьогодні це питання залишається актуальним. Так, протягом 2017 року громадські організації деяких міст України організовували інспекції ресторанами та магазинами щодо мовного аспекту. Вони перевіряли персонал, цінники, меню, писали скарги та позови до суду за недотримання української мови у спілкуванні з клієнтами. Зокрема, такий досвід є в «Української галицької партії», яка має вже п'ять судових впроваджень у Львові та Києві, а також, разом із координаторами акції «Геть від Москви!» – прецедент, коли суди зобов'язали перевести інтерфейс сайтів українською мовою на їх вимогу [3, с. 3.].

Такі дії можна розцінювати з точки зору права в кількох аспектах. За законодавством написи та цінники повинні бути оформленні українською мовою. Щодо мови спілкування, то нині це питання юридично нерегламентоване. Хоча Держпродспоживслужба, яка контролює обслуговування, у жовтні 2017 року надала пояснення, відповідно до якого спілкування персоналу з клієнтом російською мовою без його згоди можна вважати неправомірним. Проте закону, в якому така норма була б чітко прописана, немає. А відповідне рішення Київради, зокрема з цього питання, носить також винятково рекомендаційний характер. На жаль, не був підписаний

депутатами і законопроект № 2702-д «Щодо вдосконалення регулювання у сфері зовнішньої реклами» 2 березня 2018 року. Зокрема, він передбачав, що мовою всієї реклами має бути лише українська, за винятком назв брендів. Утім цей законопроект набрав лише 200 голосів, провалилися і спроби повернути його на доопрацювання у профільний комітет або авторам.

Повертаючись до результатів дослідження «Становище української мови в Україні в 2011 році», необхідно зазначити й деякі його позитивні висновки. Так, 69% фільмів у легальному кінопрокаті дубльовані або озвучені українською, решта – 31% – має українські субтитри. Також 82% школярів навчалися українською (правда, у Криму таких дітей лише 8%).

В цілому, як засвідчив цей аналіз мовної ситуації в країні, радіо- і телемовні канали були найбільшими інструментами русифікації в Україні. І це не дивлячись на те, що на той час діяв закон про квоти на українську продукцію, наприклад, в радіоєфірі. Існувала не менш загрозлива ситуація і з телебаченням. Так, законодавство вимагало, що іншомовні програми мали бути озвучені або дубльовані українською, тобто мати звуковий супровід саме державною мовою. Проте ця норма практично ігнорувалася, а телекомпанії вдавалися до субтитрів. Хоча це було прямим порушенням законодавства. Бо якщо ці субтитри використовували у мультфільмах то можна було говорити про пряму русифікацію дітей [2].

У тому ж 2011 році Верховною Радою України в другому читанні був ухвалений не менш дискусійний законопроект знову ж таки представниці Партії регіонів Олени Бондаренко щодо змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення». Зокрема, до чинного закону вносилися наступні зміни: 1) у загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 25% мало становити національний аудіовізуальний продукт (було – в загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 50% мав становити національний аудіовізуальний продукт або музичні твори українських авторів чи виконавців); 2) виключено норму, згідно з якою «в радіопрограмах музичні твори українських авторів і виконавців повинні становити не менше 50% загального щотижневого обсягу мовлення. Для того, щоб цей Закон набув чинності, його мав підписати Президент України. Противники нововведень закликали очільника держави ветоувати такі норми, бо вони, в першу чергу, негативно могли вплинути на подальший розвиток українського радіопростору, витіснити українську мову та українську пісню з музичного ефіру. Проте, як було підкреслено в заяві Незалежної асоціації телерадіомовників, радіоіндустрія вважала за доцільне повне скасування квот. В робочій групі, що готувала проект до другого читання, представники музичної індустрії наполягали на тому, що наразі вони не готові до повної відміни квотування [4].

Серед основних аргументів на користь прийняття законопроекту Асоціація називала негативний вплив запроваджених обмежень на програмний розвиток радіостанцій; можливість зловживання законодавством із метою тиску на радіостанції; недостатню кількість якісного національного продукту для забезпечення 50% контенту музичних творів українських авторів чи виконавців.

Звичайно, реалії того часу внаслідок відповідної політики в цьому сегменті були такі, що українські виконавці не були представлені чи слабо представлені у багатьох музичних напрямках. Відтак радіостанції, що спеціалізувалися, приміром, на джазі чи ретро-музиці, потрапляли у складну ситуацію. Тому зміни у законодавстві могли тоді впливати на український музичний простір двоюко: у поп-сегменті могла збільшитися кількість російського, часто низькопробного продукту, а у нішивих радіостанцій могла з'явитися можливість формувати повноцінний ефір. Обіцяний «регіоналами» в той період протекціоністський для української музики законопроект (2011 р.), яким передбачалися податкові канікули терміном на п'ять років для радіостанцій, що мали 100% українського мовлення та трансляцію українськомов-

ної музики з нульовою податковою ставкою, так і не був розглянутий Комітетом із питань свободи слова та інформації Верховної Ради України.

Така складна мовна ситуація на той час була не лише в радіомовному просторі України. Вона практично існувала в усіх сегментах масмедійного середовища. І на це також були як внутрішні, так і зовнішні причини.

Колись Уїнстон Черчилль стверджував, що той, хто володіє інформацією, володіє світом.. Це дуже добре зрозуміли ще в 90-х роках минулого століття в Росії, узявшись активно освоювати український інформаційний ринок разом з мовним аспектом. Спочатку це була літературна експансія: Росія вже тоді надала максимальні пільги своїм видавцям, що дозволило росіянам кинути в інформаційне середовище величезні гроші, заповнивши український ринок найрізноманітнішою літературою: від кримінальних романів до чорносотенної літератури та посібників із чорно-білої магії.

Доречі, щодо такої ситуації у книговидавничому сегменті, то лише в 2016 році Верховна Рада України заборонила ввезення російських книг із відвертим антиукраїнським змістом. Наразі жоден примірник «сусідніх» друкарень не може потрапити на територію нашої країни, поки не пройде відповідну перевірку. Так, Державний комітет із питань телебачення і радіомовлення заборонив ввезення в Україну 20 книг за період 2016-2017 років, виданих у Росії. До списку неблагонадійних видань потрапили різноманітні російські книжки, яких об'єднувало упереджене трактування історичних фактів, а то й відверта екстремістська спрямованість [5, с. 3.].

Не менш небезпечною в 90-ті роки ХХ століття була ситуація з боку Росії і у музичній та телевізійній сферах. Аналізуючи політику РФ у цьому сегменті, засновник українського Центру дослідження Росії політтехнолог Денис Богущ у своєму інтерв'ю газеті «Україна молода» підкреслив, що «все це почалося з легенди про те, що Путін, коли після Єльцина прийшов до влади, взявся аналізувати, чим дихає народ, що він дивиться. І він побачив, що люди підсіли на бразильські та мексиканські серіали, які щойно з'явилися на екранах. А ці серіали формують стиль мислення, звички, поведінку. ...І тоді він дав вказівку спрямувати величезні кошти на те, щоб заповнити цю нішу своїм продуктом. І було знято тисячі серіалів, у тому числі й про російських силовиків, про ментів, які з часом заповнили і наш екран, формуючи спільний культурний простір». На його думку, подібна ситуація склалася й з періодичною пресою України. Так, у 2010 році їхній Центр проводив соціологічні опитування на півдні України щодо газетного ринку в регіоні. За результатами опитування з'ясувалося, що найбільш типовими виданнями того регіону стали «Комсомольская правда» та «Аргументы и факты». І це була цілком прорахована стратегія, яка й досі дає свої плоди [6, с. 5.].

Крім російського, на український медіаринок із середини 90-х років минулого століття почали впливати й інші фактори. В першу чергу – економічні, адже видання друкованої преси потребували значних ресурсів, наприклад, паперу, який доводилося купувати за межами нашої країни (Білорусь, Росія). Особливо критичними щодо цього були періоди відразу після проголошення Україною незалежності та державного суверенітету, та після фінансових криз 1998 та 2008 років. Саме тоді, за таких непростих ситуацій, вітчизняний медіаринок поступово почав переходити під контроль олігархів. Лише вони були здатні вкладати величезні кошти на розвиток ЗМІ і в такий спосіб впливати на формування громадської свідомості, застосовуючи різноманітні техніки та технології щодо маніпуляцій поведінкою аудиторії. Таку небезпечну тенденцію підкреслив у своєму звіті Європейський суд аудиторів у 2016 році. Цією ж структурою було визнано, що державна політика та масмедія України є підконтрольними олігархічним кланам в державі. І ці олігархічні клани продовжували справляти домінуючий вплив на економіку, політику та ЗМІ України. Важливо, що така ситуація оцінювалася міжнародною організацією в період з

2007 по 2015 роки у різних секторах економіки нашої країни, інформаційному просторі та боротьбі з корупцією. Європейський суд аудиторів відповідно до свого дослідження визнав Україну найбільш корумпованою державою Європейського регіону. В документі зазначалося, що незважаючи на зусилля з проведення реформ, Україна все ще сприймається світовою громадськістю як одна з найкорумпованіших країн в Європі [7, с. 7].

Подібну думку висловила й американська правозахисна організація Human Rights First. Наприкінці 2017 року вона оприлюднила доповідь «Демократія в небезпеці: Україна на перехресті в четверту річницю Євромайдану», в якому, зокрема, розкритикувала дії української влади щодо цензури в ЗМІ, прав і свобод журналістів, заборону критики щодо можновладців тощо [8, с. А7].

Підтвердженням такої ситуації, зокрема в сфері масмедійного ринку, став і проведений аналіз у 2016 році Інститутом масової інформації та міжнародною організацією «Репортери без кордонів» ринку вітчизняних ЗМІ. Так, за даними цих структур, 75 % медіа нашої країни належать політикам і олігархам. Зокрема, ринок найрейтинговіших друкованих періодичних видань зосереджений у руках чотирьох власників. Це Ахметов («Сьогодні»), Курченко («Кореспондент», «КП в Україні», «Аргументы и факты», «Деньги», «Теленеделя»), Мозговий/Александрова («Вести»). Експерти зазначають, що троє власників мають проросійську позицію та друкують свої видання переважно російською мовою.

На жаль, ця проблема поки ще не перейшла у сферу державних інтересів як у питаннях бізнесу, так і мовної політики. Показовим у цьому плані було, наприклад, інтерв'ю у червні 2014 року в ефірі програми «Вечір з Миколою Княжицьким» на каналі ЗІК медіа-магната Борис Ложкін, який на той час був щойно призначений на посаду голови Адміністрації Президента України. Високопосадовець тоді чітко заявив, що україномовна преса не вигідна ні державі, ні бізнесу [6, с. 5].

Відтак і не дивно, що українці отримують інформацію рідною мовою лише на 23%. І в першу чергу це стосується найбільш масових ЗМІ, теле- і радіомовних каналів. Натомість, ринок друкованих видань в Україні щодо цього взагалі не регулюється. Адже наші законодавці опущену свого часу «регіоналами» до 50% «планку» продукції рідною мовою не спромоглися підняти хоча б до 78% – соціологічного відсотка українців у державі (відсоток цей після анексії Росією Криму та частини Донбасу ще збільшився). Поліпшити мовну ситуацію має оновлений Закон України «Про державну службу», який зобов'язує всіх державних чиновників користуватися державною мовою, а призначення на посади відбуватиметься на конкурсній основі. Але, знаючи байдужість влади до долі української мови, значних змін найближчим часом очікувати не доведеться. З 1 листопада 2016 року також почало діяти рішення Верховної Ради України щодо введення україномовних квот на радіо і телебаченні. Відтак, все мовлення в ефірах на 50% повинно бути україномовним, у ньому повинно звучати 25% пісень українською мовою і поступово цей відсоток повинен дійти до 35%. Окрім цього до Верховної Ради також було внесено законопроект, який передбачає, що 75% мовлення на радіо- і телеканалах буде також українським.

Проте більш складна ситуація в цьому контексті поки що залишається у друкованому сегменті ЗМІ. Так, частина періодичних видань, незалежних від олігархів, або пішли в інтернет, або уже припинили своє існування. Інші намагаються хоч якось функціонувати і зберегти своїх читачів. Особливо вдарило по друкованих газетах підвищення курсу долара та підвищення мінімальної заробітної плати до 3200 гривень у 2017 році: після запровадження цієї норми зросли лише податки, відтак частина співробітників багатьох друкованих ЗМІ змушена була перейти на півставки. Так само регулярно зростають тарифи на друк, на послуги Укрпошти із доставки преси, орендна плата за приміщення тощо. Відтак, скорочення ринку друкованої преси – об'єктивна реальність сьогодні. Тож не випадково виконавчий директор

ГО «Детектор медіа» Діана Дуцик зазначала, що в наш час медійний ринок в Україні орієнтований на прибуток, а головні споживачі україномовної друкованої преси – це пенсіонери, які нині практично неплатоспроможні.

Поряд з цими непростими проблемами постає й інше – часткове зникнення авторської журналістики, яку заступила блогосфера та перепости. Тепер, щоб написати новину, необов'язково бути очевидцем події: достатньо переписати щось із «Facebook» чи взяти інформацію з сусіднього сайту. Як наслідок – триває боротьба за сенсаційність, створюються фейкові новини, відбуваються маніпуляції та інформаційні вкиди. А ще Гіппократ свого часу попереджав, що ми те, що ми споживаємо.

Очевидне одне: повинна бути відповідно напрацьована державна політика та певні преференції щодо функціонування українських ЗМІ. Адже – це нормальна європейська практика, коли влада зацікавлена у функціонуванні об'єктивних та незаангажованих масмедіа, розвитку свободи слова та аналітичної журналістики. І це не лише податкові пільги та виключення з-під оподаткування, які існують у більшості країн Європи. Так, у Бельгії, Данії, Норвегії та Великій Британії податок на передплату видання не сплачують взагалі, як і в Україні, тоді як в Австрії, Німеччині та Ірландії він зменшений приблизно на половину. Також у Данії, Франції, Італії та Великій Британії преса, що виходить друком принаймні п'ять разів на тиждень, користується зменшеним поштовим тарифом на доставку.

У багатьох країнах існує й пряма фінансова підтримка видань, покликана максимально зберегти баланс думок та інтересів. Звичайно, правила надання державної підтримки в кожній країні різні й враховують ті особливості, який має відповідний ринок преси. Деякі моделі спрямовані на збереження наявних видань від закриття (як це відбувалося у скандинавських країнах у 70-х роках минулого століття після хвилі банкрутства газет у цьому регіоні), а інші – прагнуть підтримати використання новітніх технологій (у 2009 році у Франції суттєво збільшили витрати на пристосування преси до нового медіасередовища, а з 2016 року там розроблено спеціальні програми на впровадження інновацій у медіа).

Поступово на роль інформаційної та культурної сфери у формуванні світогляду аудиторії починають реагувати вітчизняні державні органи. Так, у квітні 2017 року Президентом України був підписаний Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні», а в грудні 2017 року – Закон України «Про зміни до Митного та Податкового кодексів України щодо державної підтримки кінематографії». Йдеться про зняття оподаткування, зняття мита на обладнання, яке завозиться кінематографістами для того, щоб знімати якісне, патріотичне, українське кіно.

Ситуація з україномовними ЗМІ була в центрі уваги й Верховної Ради. Так, у листопаді 2017 року був зареєстрований законопроект № 7291 «Про мораторій на підняття тарифів на доставку україномовних друкованих видань на території України та періодичних регіональних і місцевих видань на підконтрольній Україні території Донецької і Луганської областей», яким пропонується протягом трьох років лишати незмінними приймання передплати та оплату доставки ЗМІ до читачів. Такі кроки держави, безумовно, будуть сприяти стабілізації мовної політики в інформаційному просторі нашої країни, підтримці україномовних масмедіа в суспільстві.

Окрім того, зміна існуючого мовного становища в Україні потребує невідкладного розв'язання кількох завдань: розробки концепції державної мовної політики, яка б заклала основу для формування всього масиву мовного законодавства і практичного механізму його втілення; прийняття нового закону про мови в Україні, який зміцнював би позиції української мови – важливого чинника єднання народу; створення органу державної виконавчої влади з питань мовної політики, який став би центром розробки й реалізації державних мовних програм, здійснював би впровадження мовного законодавства в реальну дійсність. Держава повинна раз і назавжди зняти мовне питання в Україні. Необхідність у цьому вже давно визріла. Певні кро-

ки в цьому напрямку були зроблені в 2017 році. Так, 5 вересня 2017 року Верховна Рада України 255 голосами ухвалила новий Закон України «Про освіту». Окрім розширення самоуправління в навчальних закладах і 12-річного навчання в школах у документі прописані й мовні норми для представників нацменшин в Україні. Так, у дошкільних закладах та навчальній школі вони будуть навчатися паралельно рідною та державною мовами. Представники корінних народів зможуть використовувати такий план навчання і в середній школі. Проте вивчення їх мови в останніх класах буде виділено в окремих предмет.

Документ викликав гостру реакцію у сусідніх державах. Зокрема, Румунія та Молдова запропонували українській владі відмовитися від таких нововведень. Більш жорстку позицію висловила Угорщина – міністр закордонних справ країни Петер Сійярто назвав нові норми Закону «ножем у спину». Угорська сторона пообіцяла блокувати подальше зближення України з ЄС та НАТО, а також ініціювати перегляд угоди про асоціацію.

Згодом Закон України «Про освіту» був відправлений на експертизу до Венеційської комісії. Висновки комісії були оприлюднені 11 грудня 2017 року. У них експерти не знайшли дискримінації щодо нацменшин в Україні, а відтак не були підтримані обвинувачення Угорщини щодо звуження прав національних меншин у статті 7 про мову навчання. Комісія також підтримала у своїх висновках необхідність покращення вивчення української мови в системі освіти та рекомендувала збільшити перехідний період щодо впровадження статті 7 для кращої підготовки вчителів та навчальних матеріалів. Адже, за Законом, вивчення предметів двома мовами для тих, хто почав вчитися до 1 вересня 2018-го, за документом відкладається на 2020 рік. Президент комісії Джанні Букіккіо відзначив, що Закон – не остаточний, це лише – дорожня карта, і все буде залежати від її імплементації, від готовності української влади вносити ці зміни. Також в Комісії підкреслили, що новий Закон забезпечує правову основу для викладання офіційними мовами ЄС, проте не пропонує рішень для інших мов. Зокрема, як було підкреслено в рекомендаціях – для російської мови, яка є найбільш вживаною недержавною мовою. І на цьому тлі може виникати питання про можливу дискримінацію цих мов. Проте, керівництво Верховної Ради не планує вносити зміни до статті 7 і вона залишається в попередній редакції [9, с. 3].

Необхідно підкреслити, що висновок Венеційської комісії щодо цього мовного Закону – один з найбільш однозначних заключень цієї міжнародної структури з українських питань. Для прикладу, можна згадати висновки щодо Закону України «Про основи мовної політики», який діє сьогодні. Деякі його норми є не чіткими та розмитими. Зараз же українській стороні було вказано, що статтю 7 необхідно переглянути. Окрім цього постало питання й щодо російської мови. Проте, висновки Венеційської комісії носять, передусім, рекомендаційний характер і вони не можуть чогось вимагати від України. По-друге, ці питання важко класифікувати як принципові щодо українських політиків. Разом з тим українській владі в майбутньому все ж таки доведеться повернутися до розв'язання цих проблем. Адже вступ до Європейського Союзу відбувається через так звані Копенгагські критерії. І одним з них є вирішення питання національних меншин, який у нас поки що залишається нерозв'язаним [10, с. 9].

Також у 2017 році у Верховній Раді України був підготовлений ще один законопроект про державну мову. Зокрема, в ньому передбачається обов'язковість української мови в усіх сферах нашого життя. А при Кабінеті Міністрів має бути запланована посада мовного «омбудсмена» з широкими правами та повноваженнями. Проте внаслідок широкого резонансу цей законопроект поки що був відхиленим.

Відповідно до цих дій влади, і в першу чергу – законодавчої, враховуючи її попередній, не завжди ефективний щодо мовного аспекту, досвід за роки незалежності, необхідно розуміти, що мовна політика має стати потужним знаряддям українсько-

го соціуму та державотворення, їхньою консолідацією до рівня сучасних цивілізованих країн, які свого часу також мали не простий процес щодо мовного питання. Так, через складну мовну ситуацію пройшли Греція 1829 року (звільняючись від турецького панування і в державному, і у мовному плані), Італія 1870 року (завершення боротьби за об'єднання країни та закріплення державного статусу італійської), Польща 1917 року (здобуття незалежності розірваної між імперіями країни й закріплення польської), Ізраїль 1948 року (створення європейської держави і відповідний статус іврити) та інші країни на початку їхнього незалежного існування. Важку мовну ситуацію мала Чехія, але вже на початку ХХ століття чеська мова та культура повернули належні їм провідні місця в суспільстві. Сьогодні греки, італійці, чехи, поляки, євреї розмовляють рідними мовами, а не колись панівними турецькою, німецькою, російською, англійською. Українській мові також необхідно повторити такий шлях відродження. І найважливішим чинником, що може істотно вплинути на таке її повноцінне функціонування в суспільстві, є зацікавленість держави у втішенні мовної політики.

Висновки та перспективи. Аналізуючи досвід мовної політики нашої держави за часи незалежності, важливо наголосити на тому, що вона має бути послідовною та виваженою, не може ставитися під сумнів, а також повністю відповідати всім міжнародним правовим інструментам міжнародних та регіональних організацій. Спільно з національними громадами місцевої владі, відповідними міністерствам та відомствам, громадським організаціям необхідно працювати над подальшою розробкою різних підходів, зокрема, до навчання меншин, з урахуванням їхніх освітніх потреб. В цьому контексті висновок Венеційської комісії стосовно мовної статті Закону України «Про освіту» варто вважати збалансованим та конструктивним, таким, який сприяє деталізації статті 7 у Законі України «Про загальну середню освіту» та рекомендує продовження перехідного терміну для імплементації. Відповідна позиція була сформульована за результатами фінального засідання Венеційської комісії 8 грудня 2017 року. Враховуючи висновки цієї міжнародної структури МОН України повинне розпочати в межах виконання нового Закону України «Про освіту» ефективний діалог із представниками національних меншин та всіх зацікавлених сторін щодо мовного питання в освіті; забезпечити, щоб виконання Закону не загрожувало збереженню культурної спадщини меншин та безперервності вивчення мов меншин у традиційних школах. Відповідно до цього потрібно розробити відповідні моделі імплантації статті 7 з наступною їхньою фіксацією в Законі України «Про загальну середню освіту». Такі моделі навчання у школах із мовами меншин мають враховувати освітні потреби дітей різних національних громад, зважаючи на три критерії. Перший критерій – вразливість мови, другий – мовне середовище, в якому проживає меншина, і третій критерій – мовна група, до якої належить відповідна мова.

Зважена, конструктивна робота МОН України в цьому напрямі буде одним із головних напрямів державної мовної політики в нашому суспільстві, якісною основою для подальшої законотворчої діяльності Верховної Ради в цьому напрямі, створення ефективної гуманітарної політики нашої країни, де захист національних інтересів України має стати пріоритетом держави. Така спільна платформа має об'єднати зусилля влади і соціуму в чіткій мотивації, навіщо їм опановувати державну мову. Важливим у цьому напрямі має бути і прийняття нового закону про мови, який би врахував всі необхідні аспекти розвитку державної мови та мов національних меншин. Така законотворча робота Верховної Ради в цьому форматі була ініційована спікером парламенту 2 березня 2018 року.

Без сумніву, українська мова потрібна для того, щоб у майбутньому почуватися громадянином України. Свого часу видатний український педагог Софія Русова писала, що психологічна вимога для людини і нації одна проста і органічна: щоб усе

виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи – як особи індивідуальної, так і особи національної. І наголошувала: освіта і виховання мають бути закоріненими в український ґрунт. Саме за таких умов в державі буде посилюватися мотивація вивчення та використання мови та підняття її престижу.

1. Кивалов С. В. «Да, мы предлагаем сделать русский – вторым государственным языком в Украине, но не в ущерб украинскому» / С. В. Кивалов // Сегодня. – 2011. – 11 ноября.
2. Кушнір Ліна. Україна з іншим мовою. / Ліна Кушнір // Україна молода. – Вип. 202. – 2011. – 9 листопада.
3. Кучкіна Анастасія. Наказують за мову кафе і магазини / Анастасія Кучкіна // Вести. – №. 197. – 2017. – 15 листопада. – С. 3.
4. Дмитренко Наталія. Наша думка, наша пісня умре і загине? / Наталія Дмитренко // Україна молода. – Вип. 201. – 2011. – 8 листопада.
5. Салімонович Лариса. Якщо слово «криве»? / Лариса Салімонович // Україна молода. – Вип. 2. – 2018. – 5-6 січня. – С. 3.
6. Позняк-Хоменко Наталка. Невигідна преса: чому україномовні друковані видання опинилися на межі виживання / Наталка Позняк-Хоменко // Україна молода. – Вип. 145. – 2017. – 5 грудня. – С. 5.
7. Вітович Ігор. Діагноз: «корупція» / Ігор Вітович // Україна молода. – Вип. 157. – 2016. – 8 грудня. – С. 7.
8. *Ещё лучше?! Ужас какой!* // 2000. – № 51. – 2017. – 22–28 декабря. – С. А7.
9. Требор Ілля. В Європі поставили точку в скандалі об освіті. / Ілля Требор // Сегодня. – № 229. – 2017. – 12 декабря. – С. 3.
10. Осипчук Наталія. Похвальна мета з варіантами. Висновок Венеційської комісії стосовно мовної статті на користь України. / Наталія Осипчук // Україна молода. – Вип. 149. – 2017. – 13 грудня. – С. 9.
11. Євсєєва Г. П. Державна мовна політика в Україні: симптоми та синдроми / Г. П. Євсєєва // Вісн. Придніпровської держ. акад. будівництва та архітектури. – 2011. – № 9. – С. 61–65.
12. Євсєєва Г. П. Реалізація державної мовної політики в Україні: тенденції та перспективи / Г. П. Євсєєва // Вісн. Придніпровської держ. акад. будівництва та архітектури. – 2011. – № 4. – С. 63–67.
13. Євсєєва Г. П. Шляхи удосконалення державної мовної політики (на основі досвіду нормативно-правових актів Російської Федерації) / Г. П. Євсєєва // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2011. – № 3. – С. 62–65.
14. Євсєєва Г. П. Мова як чинник національної самоідентифікації та державотворення в Україні / Г. Євсєєва // Державне управління та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць. – Д. : ДРІДУНАДУ. – 2009. – Вип. 1. – С. 3–13.
15. Ковальова Т. Особливості формування категорійно-поняттєвого апарату мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-1/doc/1/20.pdf>. – Дата доступу: 23.02.2018.
16. Лопушинський І. П. Визначальна роль мовного чинника в державотворчому процесі України / І. П. Лопушинський // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : Зб. наук. праць Херсонського нац. техн. ун-ту. – 2011. – № 1 (4) – С. 28–34.
17. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: автореф. дис. ... д. держ. упр.: 25.00.02 – механізми державного управління. Київ, 2008. 38 с.
18. Марасюк С. С. Чинник поліетнічності в розбудові сучасної української державності / С. С. Марасюк // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2010 – № 6 (74) – С. 77–80.
19. Семенов В. М. Історичні витоки мовної регіоналізації України / В. М. Семенов // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Магістр, 2010. – № 2 (38). – С. 204–209.
20. Ковальчук Г. В. Аспекти проблеми двомовності в одеському регіоні / Г. В. Ковальчук // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія – 2007. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 97–102.

1. Kyvalov, S. V. (2011), “Yes, our proposal is to make Russian the second language in Ukraine, but without detriment to Ukrainian”, *Seghodnja [Today]*.
2. Kushnir, L. (2011), “Ukraine with another language”, *Ukraina Moloda [Young Ukraine]*, vol. 202.
3. Kuchkyna, A. (2017), “They are punished for café’s language and shops”, *Vesty [News]*, no. 197, pp. 3.
4. Dmytrenko, N. (2011), “Our thought, our song will die and be lost?”, *Ukraina Moloda [Young Ukraine]*, vol. 201.
5. Salimonovych, L. (2018), “And what if the Word was ‘wry’”, *Ukraina Moloda [Young Ukraine]*, vol. 2.
6. Pozniak- Homenko, N. (2017), “Inconvenient press: Why did print media in Ukrainian appear to be on the brink of survival?”, *Ukraina Moloda [Young Ukraine]*, vol. 145.
7. Vitovych, I. (2016), “Diagnosis: Corruption”, *Ukraina Moloda [Young Ukraine]*, vol. 157.
8. (2017), “Is it better?! It’s terrible!”, 2000 [News], No. 51, December 21.
9. Trebor, I. (2017), “Europe has put an end to education scandal”, *Seghodnja [Today]*, no. 229, December 12, p. 3.
10. Ospyshuk, N. (2017), “Laudable goal with options. Conclusion of the Venice Commission regarding a language article in favour of Ukraine”, *Ukraina Moloda [Young Ukraine]*, vol. 149, December 13, p. 9.
11. Yevsieieva, H. P. (2011), “National language policy in Ukraine: symptoms and syndromes”, *Visnyk Prydniprovskoji Derzhavnoji Akademiji Budivnytva ta Arkhitektury [Bulletin of the Prydniprovsk State Academy of Construction and Architecture]*, no. 9, pp. 61–65.
12. Yevsieieva, H. P. (2011), “Implementation of national language policy in Ukraine: trends and prospects”, *Visnyk Prydniprovskoji Derzhavnoji Akademiji Budivnytva ta Arkhitektury [Bulletin of the Prydniprovsk State Academy of Construction and Architecture]*, no. 4, pp. 63–67.
13. Yevsieieva, H. P. (2011), “Ways of improving state language policy (based on the experience of regulatory acts of the Russian Federation)”, *Visnyk Prydniprovskoji Derzhavnoji Akademiji Budivnytva ta Arkhitektury [Bulletin of Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture]*, n. 3, pp. 62–65.
14. Yevsieieva, H. (2009), “Language as a factor of national self-identification and state-building in Ukraine”, *Derzhavne Upravlinnya ta Mistveve Samovryaduvannya [Public Administration and Local Government]: Zbirnyk Naukovykh Prats [Collection of Research Papers], DRIDUN-ADU [Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – DRIPA NAPA]*, issue 1, pp. 3–13.
15. Kovaliova, T. (2008), “Specifics of conceptual and categorical framework formation of language policy”, available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf> (accessed 23 February 2018).
16. Lopushynskiy, I. P. (2011), “The determining role of the language factor in the state-building process of Ukraine”, *Aktualni Problemy Derzhavnoho Upravlinnya, Pedagogiky ta Psykholohiyi [Pressing Problems of Public Administration, Pedagogy and Psychology]: Zbirnyk Naukovykh Prats Khersonskoho Natsionalnoho Tekhnychnoho Universytetu [Collection of Research Papers of Kherson National Technical University]*, no. 1 (4), pp. 28–34.
17. Lopushynskiy, I. P. (2008), Shaping and implementing national language policy in the field of education in Ukraine: Author’s Abstract of the Thesis for the Degree of Doctor of Science in Public Administration: Speciality 25.00.02, Mechanisms of Public Administration. Kyiv, 38 pp.
18. Marasjuk, S. S. (2010), «The factor of multiple ethnicity in building contemporary Ukrainian statehood», *Hrani: Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh*, no. 6, pp. 77–80.
19. Semenov, V. M. (2010), Historical origins of linguistic regionalization of Ukraine. In: *Topical Issues of Public Administration, Collection of Research Papers*. Kharkiv, Maghistr, pp. 204–209.
20. Kovaljchuk, Gh. V. (2007), of the issue of bilingualism in Odessa Region. In: *Contemporary Pedagogical Education Issues: Pedagogy and Psychology*, Issue 13, Pt2, pp. 97–102.

UDC 070: 340.116

THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE: RETROSPECTIVE REVIEW FOR THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE

Prystupenko Tetiana, PhD (History), prof.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, The Institute of Journalism, 36/1, Melnykova St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: 4831355@ukr.net.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0001-9546-8228>

Introduction. During the years of independence the state language in Ukraine has been time and again the object of repression and destructive influences through the media, book publishing, show business, etc., and has almost been deprived of state care. Therefore one should focus on attempts to exploit the language issue in the interests of internal and external anti-Ukrainian forces.

Aim is to clarify Ukraine’s stance on the state language policy over the years of independence.

Method. Historical and genetic method has been used to determine changes in the language policy, to identify the peculiarities of the development of linguistic situations and factors that determine them; the empirical method has been used to study the documentary sources related to the language policy of Ukraine; the method of content monitoring has been used for automated information search on the Internet.

Results. The retrospective review of the language policy in Ukraine since 1991 to the present day has been conducted. A number of bills that directly or indirectly relate to the state language issues, in particular to their functioning in mass communication, have been analysed. The attempt has been made to define the main directions of the state language policy in modern Ukraine as a determining factor and the key sign of Ukrainian national identity; the analysis of the issues and contradictions in the implementation of state’s language policy has also been carried out.

Conclusions. The language policy in Ukraine should be consistent and balanced, and should comply with all legal instruments of international and regional organizations. Given the conclusions of the Venice Commission as to the language article of the law of Ukraine «On education», the Ministry of Education and Science of Ukraine should begin an effective dialogue with the representatives of national minorities and all interested parties regarding the language issue in education; should ensure that the execution of the Law does not threaten the preservation of the cultural heritage of minorities and the continuity of learning minority languages in traditional schools. Great importance should be attached to the adoption of a new languages law that would consider all the necessary aspects of the development of the state language and national minority languages.

Key words: *language policy, focus areas, ethnic Ukrainians, ethnic and cultural needs.*

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018